

MANAGEMENT IN ECONOMIC SECTORS

DOI: 10.46340/eujem.2020.6.2.4

Тетяна Іванюк

Марія Савка

Іван Баланюк, д. е. н.

Державний вищий навчальний заклад “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, Україна

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ ТА ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

Tetiana Iwanyuk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4601-1226>

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

Mariia Savka

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7440-9114>

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

Ivan Balaniuk, ScD in Economics

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8320-6383>

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ukraine

METHODOLOGY OF RESEARCH OF LAND RELATIONS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES AND FARMERS

The article deals with the methodology of research of land relations in agricultural enterprises and farms in the agricultural sector of the economy. Scientific and methodological suggestions of rational land use have been developed. The basic methods of research of land relations for the purpose of their comprehensive studies have been determined. Approaches to the ownership, use and disposal of land by agricultural enterprises and farms are proposed. A number of basic principles for the research of land relations have been formed. The expediency of using methodological tools for studying of all constituent elements of formation and development of land relations by agricultural enterprises and farms have been substantiated.

Keywords: land relations, rational use of land, methodology of research, agricultural enterprises, farms, ownership, land use.

Постановка проблеми. Перехід до ринкової економіки змінив акценти у формуванні сучасних земельних відносин. Об'єктивне усвідомлення сучасних аграрних перетворень є ключем до розуміння цих змін. Тому важливим питанням постає вивчення методологічних аспектів розвитку земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств та аналізу основних передумов, що призвели до їх масштабної трансформації.

Дослідження земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств є складним питанням, що потребує відповідного методологічного інструментарію. Існуючі методологічні засади, методи, підходи та принципи є загальновідомими та загальноприйнятими, проте вони ще повністю не адаптовані до теперішніх умов господарювання сільськогосподарських

підприємств. Тому виникає необхідність у вивченні та вдосконаленні методології дослідження земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології дослідження формування земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств були об'єктом вивчення таких вчених, як: В. Г. Боронос, С. У. Гончаренко, Т. О. Зінчук та Н. М. Куцмус, В. В. Лазарев та С. В. Липень, О. В. Мазур, І. І. Петриченко, Б. О. Сидорук, С. П. Щерба та ін.

У більшості публікацій поняття методології дослідження розглядається за двома аспектами: як учення про структуру та логічну організацію діяльності суб'єкта господарювання; як сукупність методів та засобів, що використовуються в будь-якій сфері діяльності. Проте, проведений огляд публікацій авторів засвідчує про недостатній рівень висвітлення методології дослідження земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств.

Постановка завдання. Метою статті є наукове обґрунтування методології дослідження земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств в умовах конкурентного середовища.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою для вивчення земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств є усестороннє дослідження їх сутності та призначення в системі розвитку сільського господарства. Звідси постає необхідність розробки методології дослідження, а саме методологічних засад, методів, підходів та принципів.

Методологія (від грецьк. *methodos* – це шлях дослідження чи пізнання; *logos* – вчення) – сукупність прийомів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання¹.

На думку С. П. Щерби, методологія являє собою систематизовану сукупність підходів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети².

В. В. Лазарев і С. В. Липень тлумачать методологію як “сукупність принципів, прийомів, способів наукової діяльності, які застосовуються для здобуття істинних знань, що відображають об'єктивну реальність”³.

Основні науково-методологічні засади функціонування земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств зображені на рис. 1.

Забезпечення умов системного розвитку земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. Земельні відносини являють собою систему взаємопов'язаних трудових, майнових, управлінських та інших видів відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. Зв'язки, які виникають, внаслідок володіння, користування та розпорядження землею, між суб'єктами господарювання утворюють цілу систему. Формуються взаємовідносини між власником земельної ділянки та державою, між власником та орендарем, а також між орендарем та державою.

Багатостороннє трактування земельних відносин. Єдиного підходу до трактування поняття “земельні відносини” немає. Даний термін розглядають у різних аспектах: відносини власності, суспільні відносини, управлінські відносини, охоронні відносини та орендні відносини.

Використання сільськогосподарських земель за цільовим призначенням. Важливим при землекористуванні є визначення цільового призначення землі. Адже чітко визначенні та прописані межі експлуатації земельної ділянки дасть можливість для розробки і впровадження методів її використання. Земля повинна експлуатуватися без зменшення її продуктивності та шкоди для навколишнього середовища. Цільове використання слід визначити основним обов'язком землекористувача і головною рисою для земельної ділянки.

Охорона земель сільськогосподарського призначення. Охорона земель є фундаментальною основою для забезпечення захисту земель від природного та антропогенного впливу. Охорона сільськогосподарських земель забезпечується шляхом запровадження комплексу заходів щодо збереження корисних властивостей земельних угідь, збільшення екологічної стійкості та підвищення родючості ґрунтів, а також запобігання їх використання для несільськогосподарських потреб. Земельні ділянки повинні використовувати тільки тими способами, які не призводять до погіршення їх якості.

¹ Філіпенко, А. С. (2005) *Основи наукових досліджень*. Київ: Академвидав.

² Щерба, С. П. (2004) *Філософія*. Київ: МАУП.

³ Лазарев, В. В., Липень, С. В. (2010) *Теорія держави і права*. Москва: Юрайт.

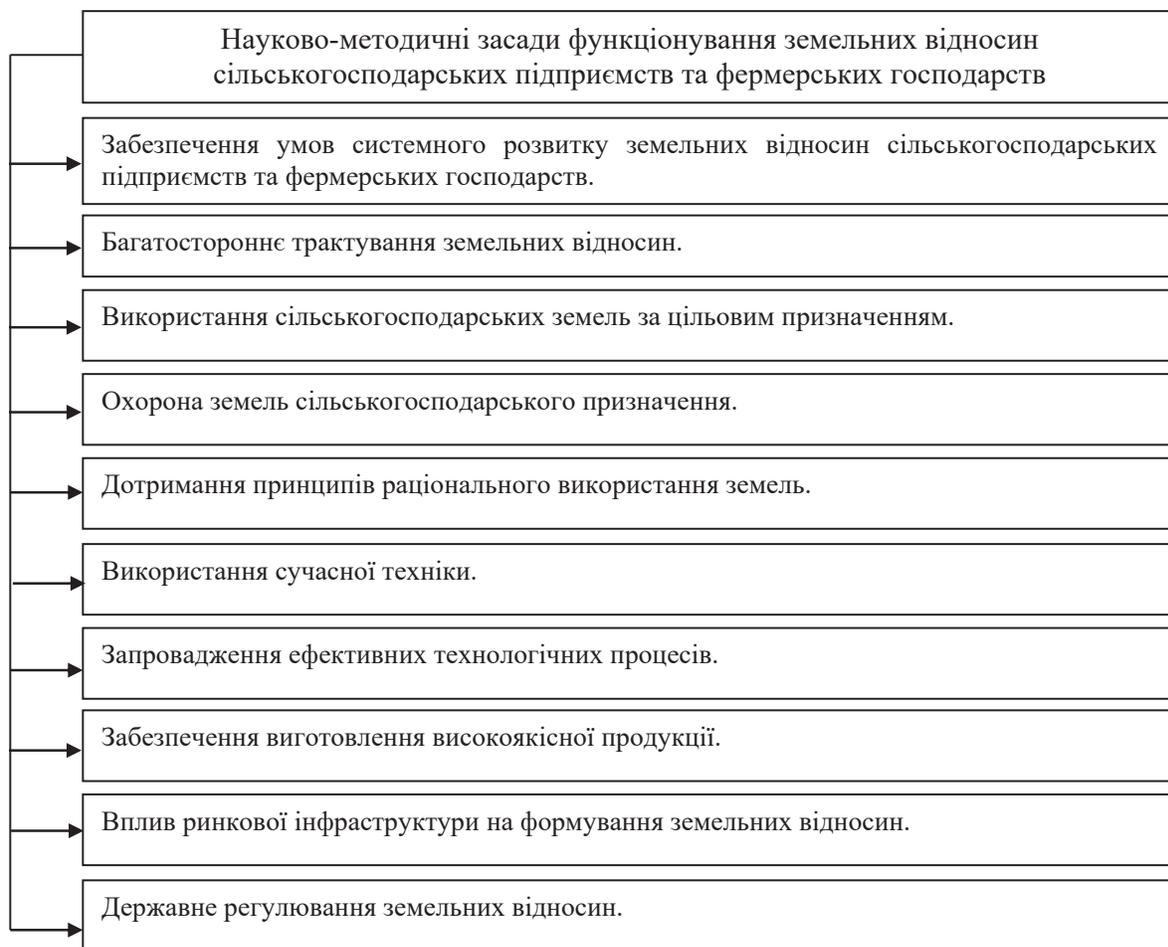

Рис. 1. Науково-методичні засади функціонування земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств

Джерело: розроблено авторами.

Дотримання принципів раціонального використання земель. Земля вважається головним національним багатством країни, тому її раціональне використання є одним із основних завдань землекористування. Раціональне та ефективне землекористування є важливими соціальними та економічними чинниками для стабільного розвитку суспільства. Раціональне використання земель сільськогосподарського призначення передбачає дотримання принципів землекористування, а саме: забезпечення ефективного використання землі, врахування належних умов в процесі виробництва сільськогосподарської продукції, зменшення антропогенного впливу під час господарювання.

Використання сучасної техніки. Важливим кроком у землекористуванні є використання сучасної техніки. Сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства для того, щоб ефективно функціонувати та виробляти якісну сільськогосподарську продукцію мають бути забезпечені сучасною технікою. Це дозволить досягти високих результатів у процесі господарювання та збільшити екологічну стійкість ґрунтів.

Запровадження ефективних технологічних процесів. Для мінімізації негативного впливу на ґрунт під час його обробітку в процесі господарювання сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства повинні застосовувати новітні вискоефективні технологічні процеси, які складаються із стадій, а ті в свою чергу – із операцій. Тому досить важливо, щоб під час виробництва сільськогосподарської продукції була продумана кожна операція, яка буде здійснюватися у виробничому циклі.

Забезпечення виготовлення високоякісної продукції. Впровадження ефективних технологічних процесів та використання сучасної техніки сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами має забезпечити виготовлення високоякісної продукції. Також раціональне землекористування дасть можливість виробити екологічно-чисті продукти.

Вплив ринкової інфраструктури на формування земельних відносин. З огляду на нестабільні умови господарювання, досить актуальним виступає питання впливу ринкової економіки на функціонування земельних відносин. Оскільки в даний момент діє мораторій на землі сільськогосподарського призначення, то операції з купівлі-продажу земельної ділянки здійснити не можливо. Тобто ринок землі в Україні не функціонує повноцінно.

Державне регулювання земельних відносин. Становлення та подальший розвиток земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств потребує регулювання з боку державних органів. Формування механізмів державного регулювання дозволить ефективно та раціонально використовувати землі сільськогосподарського призначення та здійснювати їх охорону.

Між вище дослідженими науково-методологічними засадами функціонування земельних відносин існує взаємозв'язок та взаємозалежність, що підсилює їх розвиток.

Організація ефективного використання землі сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами потребує врахування відповідного методичного інструментарію, такого як: методів, підходів та принципів.

Дослідження будь-якої економічної сфери здійснюється за допомогою нових методів. Метод (грец. *methodos* – спосіб пізнання) – це сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретного завдання¹; інструмент для рішення головного завдання науки – відкриття об'єктивних законів дійсності².

У процесі дослідження земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств використовуються загальні та специфічні методи, а саме діалектичний, системний, узагальнення, абстрагування, індукція, дедукція, аналіз, синтез, аналогії, абсолютних і відносних величин, ряди динаміки, групування, кореляційний аналіз, графічний, монографічний, історичний, порівняння, експертне оцінювання, соціологічне опитування, економіко-математичний.

Одним із основних загальнонаукових методів за допомогою якого вчені-економісти вивчають зв'язки та закономірності, які утворюються в соціально-економічній сфері є діалектичний метод дослідження³. Даний метод дозволяє прослідкувати усі взаємозв'язки що формуються під час розвитку економічних законів. За допомогою діалектичного методу можна визначити основні процеси та сформувати основні показники для оцінки явищ, що є характерними для об'єкта дослідження.

Системний метод дослідження дозволяє розглянути системність процесу формування земельних відносин, що утворюються в результаті діяльності сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. А також вище наведений метод дає можливість упорядкувати основні позиції щодо становлення та розвитку земельних відносин у сільському господарстві в цілому, як системи.

Для дослідження теоретичних напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених у економічній галузі використовується метод узагальнення, який дозволяє здійснити уточнення основних понять формування та розвитку земельних відносин, що пов'язані з господарською діяльністю сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств.

При вивченні впливу земельних відносин на показники діяльності підприємств використовується метод абстрагування. Він дозволяє зосереджувати свою увагу на землекористуванні сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств без урахування всіх решту факторів.

Методи дедукції та аналізу використовують для характеристики об'єкта під час розчленування та дослідження його окремих частин. Це дозволить провести детальний аналіз земельних відносин під час господарської діяльності сільськогосподарських підприємств а фермерських господарств.

¹ Мазур, О. В., Подвойська, О. В., Радецька, С. В. (2013). *Основи наукових досліджень*. Вінниця: Нова Книга.

² Колісніченко, П. Т. (2017). Науково-методичні підходи до оцінки рівня економічної безпеки підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*, 16, 38-44.

³ Сидорук, Б. О. (2017) Методологічні підходи до оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування. *Економічний дискурс*, 2, 172-180.

Методи індукції та синтезу застосовують для ґрунтовних узагальнень про об'єкт дослідження, в даному випадку для вивчення земельних відносин в агропромислових підприємствах в цілому.

Метод аналогій використовується при вивченні сутності земельні відносини сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств та пов'язаних із ним понять, а також при формуванні пропозицій та шляхів їх удосконалення.

Метод абсолютних і відносних величин використовують для визначення кількісних показників (рівень, обсяг і чисельність досліджуваних економічних явищ) та їх співвідношення.

Ефективним методом для визначення оцінки тенденції зміни економічних явищ є ряди динаміки. За допомогою даного методу можна охарактеризувати динаміку розвитку земельних відносин у сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств в часі.

Для об'єднання економічних показників у групи за певними спільними рисами та ознаками з метою виявлення взаємозв'язків між ними використовують метод дослідження групування. При вивченні земельних відносин визначають типові сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства та порівнюють показники оцінки ефективності використання землі сільськогосподарського призначення.

Для встановлення рівня зв'язку між результативними та специфічними показниками формування та розвитку земельних відносин агропромислових підприємств застосовують кореляційний аналіз¹.

Графічний метод використовується в процесі дослідження економічного процесу чи явища для забезпечення наочності та зрозумілості одержаних наукових результатів.

Важливим є вивчення досвіду формування та розвитку земельних відносин окремих сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств. Даний вид дослідження здійснюється за допомогою монографічного методу.

Історичний метод дослідження використовується для визначення створення, формування та розвитку земельних відносин агропромислових підприємств в хронологічній послідовності².

Зіставлення однорідних економічних показників за обраний період часу з метою здійснення оцінки ефективності використання землі сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами використовують метод порівняння.

Експертне оцінювання та соціологічне опитування надають можливість в усній або письмовій формі зібрати та опрацювати думки спеціалістів, які компетентні в питаннях формування земельних відносин у сільськогосподарській та фермерській галузі з метою обґрунтування подальших особливостей їх розвитку.

Економіко-математичний метод дослідження використовують для визначення вартісної оцінки землі, для створення моделі раціонального землекористування або ж побудови нової економічної моделі земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств.

Окрім методів, у методології дослідження важливе значення займають підходи. Підхід – це методологічна орієнтація вчителя, який спонукає до використання певної характерної сукупності взаємопов'язаних ідей, понять і способів педагогічної діяльності³; сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого, що-небудь, ставлення до кого, чого-небудь⁴.

Системний підхід допомагає сформулювати результати дослідження. Його сутність полягає в розгляді земельних відносин як системи з врахуванням усіх зв'язків, які виникають між елементами цих відносин. При дослідженні враховується вплив факторів (економічних, екологічних, соціальних, політичних та інших) на процес становлення та розвитку земельних відносин. Системний підхід спрямований на отримання позитивного соціально-економічного результату.

Інноваційний підхід полягає у пошуку нових, модернізованих методів подальшого розвитку земельних відносин. Також у застосуванні сучасної техніки і технологій під час виробничих процесів, що відбуваються на сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах.

¹ Balaniuk, I., Kozak, I., Shelenko, D., Balaniuk, S., Kozak-Balaniuk, I. (2019) Forecasting of gross agricultural output of agrarian enterprises of Ukraine: case study with STELLA software. *Economic Studies (Ikonomicheśki Izsledvania)*, 28 (5), 148-163.

² Баланюк, І. Ф., Іванюк, Т. Л. (2020) Земельні реформи в Україні: історія проведення. *Економіка АПК*, 1, 111-120.

³ Гончаренко, С. У. (2008) *Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям*. Київ: Вінниця.

⁴ Петриченко, І. І. (2013) Методологічні особливості дослідження ринку кормів. *Агроінком*, 10/12, 65-71.

Синергетичний підхід полягає у виявленні різноманітних можливостей поєднання та кооперування елементів системи земельних відносин з метою отримання нелінійних моделей в динамічних системах.

Гуманістичний підхід полягає у виділенні людини як центрального елемента системи земельних відносин та забезпеченні антропогенного чинника як одного із основних для соціального та економічного розвитку в землекористуванні сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарств.

За комплексним підходом земельні відносини розглядаються з позиції цілісності та системності. Це дає можливість зі всіх сторін враховувати елементи та чинники впливу щодо володіння, користування та розпорядження землею.

Структурно-функціональний підхід полягає у виділенні елементів земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах та фермерських господарствах у соціальній взаємодії, що передбачає поділ управлінської системи на структури та визначення їх функцій.

Удосконалення земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств потребує певних принципових положень.

Принцип – це сукупність керівних ідей, вихідних положень, орієнтирів, що спрямовані на досягнення оптимальних, стабільних результатів будь-якої діяльності¹. Бронос В. Г. зазначає, що принципи – це специфічне поняття, в них міститься не стільки власне закономірність, відношення, взаємозв'язок, скільки наше знання про них².

Дослідження розвитку земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств необхідно здійснювати за допомогою урахування наступних принципів:

- принцип цільового призначення, згідно якого земля сільськогосподарського призначення має використовуватися згідно поставленої цілі³, що є важливим для економічного використання земельних ділянок сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами;

- принцип безперервності, що полягає у розгляді функціонування земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств як постійного процесу;

- принцип охорони землі полягає у збереженні корисних властивостей земельних угідь під час господарської діяльності підприємств;

- принцип історизму, який полягає у досліджуванні та опрацюванні досвіду ефективного використання землі сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами;

- принцип державного регулювання передбачає контроль з боку органів державного управління щодо використання земель сільськогосподарського призначення;

- принцип перспективності розвитку ґрунтується на розробці та впровадженні нових способів та підходів до формування земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств;

- етичний принцип передбачає оберігання ґрунтів сільськогосподарського призначення від шкідливого антропогенного та природного впливу під час господарської діяльності сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств;

- екологічний принцип зумовлює наявність взаємозв'язку відносно будь-яких дій сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств з урахуванням екологічних умов;

- принцип нормативності полягає у дотриманні правил щодо використання землі агропромисловими підприємствами, які прописані у законодавчих актах та нормативних документах;

- принцип платоспроможності, згідно якого сільськогосподарське підприємство чи фермерське господарство зобов'язано сплачувати плату за використання землі у вигляді земельного податку або орендної плати.

Застосування вище наведеного методологічного інструментарію дасть можливість сільськогосподарським підприємствам та фермерським господарствам у процесі господарювання досягти високих економічних результатів.

¹ Zachosova, N., Babina, N., Zanora, V. (2018). Research and methodological framework for managing the economic security of financial intermediaries in Ukraine. *Banks and Bank Systems*, 13 (4), 119-130.

² Бронос, В. Г. (2011). *Методологічні засади управління фінансовим потенціалом території*. Суми: Сумський державний університет.

³ Зінчук, Т. О., Куцмус, Н. М. (2012). Принади сільських територій: новий теоретико-методологічний підхід чи забута потреба сільського розвитку? *Сталий розвиток економіки*, 1 (11), 155-161.

Висновки. Методологія дослідження земельних відносин сільськогосподарських підприємств та фермерських господарств включає в себе методологічні засади, методи, підходи та принципи, що слугують науковим фундаментом для дослідження формування та подальшого розвитку земельних відносин.

Дотримання усіх методологічних аспектів дасть можливість ефективно та еколого-економічного залучити землі сільськогосподарськими підприємствами та фермерськими господарствами у господарський оборот країни. А також це допоможе зберегти наявний нині ґрунтовий покрив земельних ділянок сільськогосподарського призначення та забезпечити покращення їх стану.

References:

1. Filipenko, A. S. (2005). *Osnovy naukovykh doslidzhen* [Fundamentals of Scientific Research]. Kyiv: Akademydav [in Ukrainian].
2. Shcherba, S. P. (2004). *Filosofia* [Philosophy]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
3. Lazarev, V. V., Lypen, S. V. (2010). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Moscow: Yurait [in Ukrainian].
4. Mazur, O. V., Podvoiska, O. V., Radetska, S. V. (2013). *Osnovy naukovykh doslidzhen* [Fundamentals of Scientific Research]. Vinnytsia: Nova Knyha. [in Ukrainian].
5. Kolisnichenko, P. T. (2017). Naukovo-metodychni pidkhody do otsinky rivnya ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Scientific and methodological approaches to assessing the level of economic security of the enterprise]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* [Investments: Practice and Experience], 16, 38-44. [in Ukrainian].
6. Sydoruk, B. O. (2017). Metodolohichni pidkhody do otsinky ekonomichnoi efektyvnosti silskohospodarskoho zemlekorystuvannya [Methodological approaches to assessing the economic efficiency of agricultural land use]. *Ekonomichnyi dyskurs* [Economic Discourse], 2, 172-180. [in Ukrainian].
7. Balaniuk, I., Kozak, I., Shelenko, D., Balaniuk, S., Kozak-Balaniuk, I. (2019). Forecasting of gross agricultural output of agrarian enterprises of Ukraine: case study with STELLA software. *Economic Studies (Ikonomicheski Izsledvania)*, 28 (5), 148-163. [In English].
8. Balaniuk, I. F., Ivanyuk, T. L. (2020). Zemelni reformy v Ukraini: istoriia provedennia [Land Reforms in Ukraine: A History of Conduct]. *Ekonomika APK* [Economics APK], 1, 111-120. [in Ukrainian].
9. Honcharenko, S. U. (2008). *Pedahohichni doslidzhennia: metodolohichni porady molodym naukovtsiam* [Pedagogical research: methodological advice for young scientists]. Kyiv: Vinnytsia. [in Ukrainian].
10. Petrychenko, I. I. (2013). Metodolohichni osoblyvosti doslidzhennia rynku kormiv [Methodological features of feed market research]. *Ahroinkom* [Agroincom], 10/12, 65-71 [in Ukrainian].
11. Zachosova, N., Babina, N., Zanora, V. (2018). Research and methodological framework for managing the economic security of financial intermediaries in Ukraine. *Banks and Bank Systems*, 13 (4), 119-130 [in English].
12. Boronos, V. H. (2011). *Metodolohichni zasady upravlinnia finansovym potentsialom terytorii* [Methodological principles for managing the financial potential of a territory]. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet [in Ukrainian].
13. Zinchuk, T. O., Kutsmus, N. M. (2012). Prynady silskykh terytorii: novyi teoretyko-metodolohichniy pidkhid chy zabuta potreba silskoho rozvytku? [Rural charms: a new theoretical and methodological approach or a forgotten need for rural development?]. *Stalyi rozvytok ekonomiky* [Sustainable Economic Development], 1 (11), 155-161 [in Ukrainian].